

КУЛТУРА ПОЛИСА
УДК 94:323(947.4/.7:439)"1907-1909"
ПНР

ДАРКО ГАВРЛИЛОВИЋ
Филозофски факултет
Нови Сад

СТЈЕПАН РАДИЋ И АНЕКСИЈА БОСНЕ И ХЕРЦЕГОВИНЕ (1907–1909)

Сажетак: Аутор је у краћем ретроспективном осврту приказао улогу и став Стјепана Радића у време анексије Босне и Херцеговине као и у периоду непосредно пре и после анексионог периода. Тежиште рада је на Радићевим ставовима у вези са питањем присаједињења Босне и Херцеговине Аустро – Угарској, односно Хрватској, те на његовом мишљењу о улози и месту Срба у том процесу. Рад разматра његове ставове према српском народу у Босни и Херцеговини и Хрватској, велеиздајничком процесу, Фридјунговом процесу и коначно према његовом покушају да у сарадњи са Старчевићевом странком права ојача своје позиције на хрватској политичкој сцени. Такођер, у раду је приказан и осврт на његов покушај да учествовањем на свесловенском конгресу у Прагу и на предавањима која је одржао у Русији и Пољској реши однос других народа према анексији Босне и Херцеговине у хрватску корист.

Кључне речи: Стјепан Радић, анексија, Босна и Херцеговина, Аустро – Угарска, Анте Старчевић, Хрватско – српска коалиција, Хрвати, Срби, Франкова Чиста странка права, велеиздајнички процес, Фридјунгов процес, Миле Старчевић.

Када је 8. октобра 1907. године склопљена нова аустроугарска финансијска нагодба, чијим је склапањем уклоњена најважни-

ДАРКО ГАВРЛИЛОВИЋ

ја унутрашња запрека учвршћивању Аустро – Угарске на Балкану, први корак у том смеру требала је да буде анексија Босне и Херцеговине. Да би се анексија спровела, требало је између осталог, у Хрватској извршити промену власти, јер је у Сабору Хрватско – српска коалиција имала већину, осим тога била је представник слоге између Хрвата и Срба, а супротстављала се било мађарској било аустројској доминацији у јужнословенским земљама. Премда су српски представници у Коалицији сматрали Босну и Херцеговину српским, а хрватски представници хрватским земљама, ова разлика у мишљењу није уздрмала темеље Коалиције, већ је закључено да о том питању „треба питати народ у Босни, а и нашу браћу у Далмацији, шта они мисле о судбини Босне у Монархији, па да се онда заједно ради на томе што се заједно закључи.“

Због тога је влада у Бечу 27. новембра 1907. године распустила Сабор и у јануару 1908. године, за бана поставила свог човека, Павла Рауха. Његов је задатак био да уз помоћ Франкове Чисте странке права, у циљу оправдања анексије, открива српске и хрватске велеиздајнике и да уништи Хрватско – српску коалицију. Због свега тога у Загребу је припремљен велеиздајнички процес, у којем су била оптужена 53 Србина, припадника Прибићевићеве Српске самосталне странке, иначе, једне од странака које су чиниле Хрватско – српску коалицију. У свеприсутној атмосфери узбуђености, Аустро – Угарска је 6. октобра 1908. године прогласила анексију Босне и Херцеговине, да би одмах после тога извршила деломичну мобилизацију, која је била уперена против Србије, у којој је по проглашењу анексије дошло до великог узбуђења, јер је Србија, сходно сопственим националним аспирацијама, сматрала да њој припада Босна и Херцеговина.

У то време, Стјепан Радић је, гледајући првенствено хрватске националне интересе, почео да активније суделује у политичким догађајима. При томе треба имати на уму да је Радић био изданак свеукупне политичке мисли тројице хрватских политичара - Старчевића, Штросмајера и Рачког – али у првом реду Старчевићевог државотворног хрватства. Још 1893. године он је на крају говора у Вараждину истакао свој животни идеал, а то је „Високо дигните заставу хрватског државног права, далеко раширите пла-

мен хрватске народне свијести, дубоко усадите у срца вјеру у уједињену и самосталну Хрватску!” Међутим, Радић није попут Старчевића готово за све невоље у Хрватској кривио Србе. Залажући се за јужнословенску идеју, Радић је у време своје политичке активности у Аустро-Угарској, слично Штросмајеру, центар окупљања видео око Загреба, а не у Београду. Он је Загреб сматрао природним центром јужнословенства због тога што су Срби имали своју посебну националну државу, тврдећи да због тога Срби нису спремни да се утопе ни у каквој заједничкој, федералној или конфедералној држави. Премда је под утицајем студија у Прагу био и даље понесен снажним осећајем словенства, он га је, под насталим околностима у вези са анексијом, оставио у другом плану, јер у њему, он није осећао никакав словенски империјализам, него само етничку идеју победе над злом у свету. Тако је он, 1907. године написао већи број чланака у којима је тврдио да Босна и Херцеговина „припада несумњиво, по државном праву, хрватској држави.” Пошто се још од школских дана налазио под снажним утицајем идеја Анте Старчевића који је сматрао да у Босни и Херцеговини живе само Хрвати и да је Босна и Херцеговина хрватска земља, Радић је истицао да у тим покрајинама „живе сами Хрвати”, који говоре једним, и то „нашим хрватским језиком”, али да је народ раздјељен на три вере, тако да католици сматрају да су Хрвати, православни да су Срби, а муслимани да су Турци. Он се надао да ће анексијом Босна и Херцеговина припасти Хрватској. На тај начин, сматрао је Радић, ојачао би положај Хрватске и читавог словенског света у Монархији, што би проузроковало промене Аустро – Угарске изнутра у смислу њеног „славизирања и претварања у праву славенску царевину.”

Сасвим јасно, аспирације Србије према Босни и Херцеговини, као њеној земљи и трима народима као једном народу - српском - Радић је дочекао са непријатељством. Његов „Дом”, наступајући у том смислу, нападао је српске политичаре, јер су „за велико србско царство под владом Петра Карагјоргјевића, у које би царство имали доћи и сви Хрвати и Словенци.” Радић их је оптуживао и због тога што су хтели да тај план изведу револуцијом, а сматрао је и да сами Срби из Хрватске помажу „ту хајку на србску уроту тиме што дају проглас што га доноси пучки лист „Српско коло”, а из којег се види, да се Срби из Хрватске осјећају као

туђинци међу самим душманима. То је њихова и наша највећа несрећа.” Радић се, наине, у извесном смислу плашио Србије. За њега, Србија је била немирна, револуционарно – националистичка, увек спремна да бојем и крвљу брани своју тезу о балканском окупљању, што је кварило његове планове о мирољубивом словенском јачању под Аустро – Угарском.

Чврсто стојећи на становишту да Босна и Херцеговина треба да припадну Хрватској и да је због тога анексија оправдан чин, Радић је крајем 1908. године написао брошуру „Живо хрватско право на Босну и Херцеговину”. У њој, он је настојао да докаже како је Босна и Херцеговина „била језгром старој хрватској држави и да се нарочито за данашњу Босну све до Врбаса даде непријепорно доказати територијално право хрватске државе.” Овде се он позивао на хрватско државно право којим би Хрвати требали „дјеловати све то снажније и успјешније” у циљу „да Босну – Херцеговину не само уређеном држимо, него задовољном и сретном учинимо.” Радић је оптужио Србију чија су настојања за припојењем Босне и Херцеговине у време пре анексије била „жива и јака” да се „сама одрекла својих политичких тежња и само да предобије муслимане, почела радити за то, да се на Босну – Херцеговину опет протегне суверенитет турског султана ... Овај поступак нехотице човјека сјећа на библијску слику Саломонова суда ... Хрватска и Србија то су те двије жене. Србија већ пуних тридесет година тражи да се дијете убије тј. да се преда Турској, а Хрватска као права мати небројено пута је изјавила да је боље, нека Босна буде и у Србији, него да опет дође под Турску. Ова чињеница доказује непобитно хрватско право на Босну.”

Очито да је Радић појам народног јединства тумачио тако да су сви становници Хрватске и Босне и Херцеговине у бити један народ, хрватски народ. Он је схватио да се, у његово време, Бошњаци још нису национално определили, па је осетио да је потребно код њих ширити хрватску државну мисао у циљу да Хрвати добију апсолутну превагу у Босни и Херцеговини. У смислу тих идеја, он је јавно истицао: „Ми Хрвати имадемо не једноструко него десетероструко право на Босну!” Радићев „Дом” тако побија свако право Србије „на те покрајине” тврдећи да „Босна је по народу и прошлости Хрватска, а политичке прилике довеле су је

под истога владара с Хрватском. У Босни се населило Срба као и у осталу Хрватску. Они су у Босни наша народна неприлика као и у Хрватској ... а ту неприлику кадро је умањити само спознање, да нас јача нужда сили, да живимо заједно, а онда правица, човјечност и љубав за све наше, јер су они наши.” Тако се Радић у време анексије удаљио од дотадашњих добрих односа са српским политичарима и то пре свега због обостраних опречних ставова у вези са припадањем Босне и Херцеговине као и са националним питањем у тој земљи. О томе нам је говорио и „Србобран” који је писао да „у сједници управе Радићеве странке говорило се скоро искључиво о Србима. Ту се истицало да је погрешка хрватске политике што се признају Срби. Према њиховом схваћању Србима би се једино могло допустити да буду конфесија.”

Премда је Радић сматрао Босну и Херцеговину хрватском земљом, а Србе у њој и у Хрватској „народном неприликом” он је са једнаком оштрином наступао и против Франка, који је у сарадњи са Раухом оснивао добровољачке чете састављене од својих присталица, које су имале задатак да се супротставе у случају напада добровољачких одреда из Србије, али и да се физички обрачунавају са Србима и Хрватима југословенског одредења из Коалиције и других политичких странака. Тако је Радићев „Дом” писао: „На последињем виећу Франк – Старчевићеве странке права прихваћен је чудан закључак, о којем новине много пишу ... Устројила се на име „Хрватска народна легија” тј. оружана чета „за одбрану хрватске домовине” ... Но најстрашније је ово: Ово што хоће легија, то је не само мржња, то је готово клање Срба. И онда они који су за легију, говоре, да ће се Босна, у којој има око 700 000 Срба, сјединити с Хрватском – да те Србе „жедне хрватске крви”, или ми покољемо, или они збиља попију нашу крв! ... Зато се може пуним правом казати, да је легија устројена проти Хрватској, јер по њој Босне никада нећемо добити ... Хрвати не би били постигли ни овога, што су у најновије вриеме постигли, да нису пристали уз славенску и посебице југославенску мисао.” Мада се Радић, као хрватски националиста, у то време оштро супротставио српској мисли у вези Босне и Херцеговине он је још једном испољио једну од својих трајних карактеристика, а то је насиље. Он, на име, никада није био ни за коју врсту насиља према Србима па ма како им се политички ставови разликовали. С

друге стране, последња реченица из његовог чланка у листу „Дом” број 48, за 1908. годину на најјаснији начин доказује да је Радићево словенство плод који је изникао из корена хрватске националне идеје која је имала за циљ уједињење хрватског народа у једну државу, а који не би могла постићи да га није поставила на темељу свесловенске сарадње са циљем да се изврши окупљање око Чеха и идеје јужнословенског уједињења, чији би центар требао да буде Загреб.

Да би за ту идеју добио ослонац и код других словенских народа Радић је 1908. године отишао на „Други словенски конгрес” у Праг. Тај конгрес је требао да трасира пут тзв. Неославизму, који се почео пропагирати после увођења демократских реформи у Русији (Дума). Међутим, конгрес није оставио на Радића повољан утисак. Неколико година касније, он је о томе писао: „Свему лошем је имало крај учинити неославенство или неославизам, који је започео 1908. великим славенским конгресом у Прагу ... мјесто тога ... Преовладали су политички аналфabetи, који су за реалну политику славенску мјесто Кракова, Лавова, Љубљане и Загреба поставили Петроград, Београд и Софију.” Без обзира на чињеницу што Радић није наишао на потврду свог словенског програма, он је успео да склопи познанство са кнезом Лвовим, каснијим министром председником Русије, затим са генералом Володимировим и професором Озеровим, који су га позвали да у Петрограду одржи низ предавања о Чесима и о Јужним Словенима. Међутим, 5. октобра проглашена је анексија Босне и Херцеговине, због чега је, пише Радић: „... настала на нашу царевину таква хајка нарочито у Србији, па у Русији и Енглеској, да се је доскора писало и говорило о страшном, свеобћем европском рату. У тој хајци оштро се навалјивало и на нас Хрвате као на аустријске слуге и робове, а што год се је о Босни писало, није нигдје било ни спомена, да је Босна стара хрватска дједовина ... све под кринком православне и мухамеданске вјере, коју да ће тобоже наш цар и краљ као католик прије или касније затрти.” Због таквог става Русије, Радић је одлучио да ће, чим стигне у Петроград, уместо да прича о Чесима „упозорити руске политичаре, да су славенски народи у нашој царевини, нарочито Хрвати способни за живот, али да им нема спаса ако се наша царевина распадне, или ако дође у све то већу зависност од берлинске њемачке владе.

Уз то сам си ставио у задаћу да Русима протумачим хрватски препород ... напакон и непобитно хрватско право на Босну – Херцеговину.” Међутим, због тешке финансијске ситуације у којој се налазио, Радић је стигао у Петроград тек у марту 1909. године. У тој „големој пријестолници, која се простире на читаве километре све у самим равним и широким улицама с високим четворокатним кућама”, Радић је, „нашао читаву чету Срба, који су с великим успјехом агитирали да Русија не призна анексије те предлагали да је Босну боље дати Турској него Аустрији и свуда су говорили и писали да је и бољи рат него анексија Босне Аустрији.” Ускоро је Радић одржао предавање у „Друштву јавних радника” о „праву Хрватске и Хрвата на Босну и Херцеговину.” Предавање је трајало више од два сата „уз силне сметње и запрехе присутних Срба” док су његове речи о напретку Хрвата у оквирима Аустрије „Русе само дражиле, а Срби им непрестанце шаптаху, да је све то лаж, да смо сви ми Славени у Аустрији јадни робови, а ја, да сам аустријски шпијун.” Упркос томе, Радић је остао упоран у намери да Русима разјасни како предстоји „хрватској политици јасан пут: најтјеснију политичку свезу са Словенцима, Чесима и Пољацима, а онда сви заједно са Русијом у такво пријатељство, које ће нашу царевину учинити још јачом и угледнијом, а Русији помоћи, да буде она, а нипошто Њемачка на првом мјесту у Европи и у свијету.” Треба имати на уму да је Радић овако мислио, јер тада није рачунао на распад Аустро – Угарске, а веровао је да са припајањем Босне Аустрији јача словенски елемент у Монархији и да то иде у прилог Хрватима, који ће у том случају постати политички јачи од Мађара у једном, на федералистички начин, преуређеном Царству. Због тога, након извршене анексије он се залагао за уједињење свих хрватских земаља у Монархији, укључивши и Босну и Херцеговину, у једну хрватску државу под жезлом Хабсбурга. Одатле је и долазио његов страх да Русија не зарати са Аустро – Угарском због Босне. Међутим, Русија није заратила, признала је анексију, а Радић је то признање схватио као свој успех сматрајући да је „тима постигао главну сврху својега пута.” Марта месеца Радић се вратио из Русије у Загреб путујући преко Кракова, гдје је такођер одржао неколико предавања.

У то време почео је у Загребу велеиздајнички процес, који је требао да послужи циљевима аустроугарске дипломатије уочи

анексије Босне и Херцеговине. Он је ускоро постао тема која је месецима заокупљала пажњу европске, а делом и америчке јавности. Њу су са пажњом пратили и осуђивали бројни светски листови. У одбрану оптужених устао је чувени чешки професор, који је на Радића док је студирао у Прагу оставио велики утицај, Томаш Масарик.

На чешке симпатије према Србима Радић је гледао са доста зловоље, јер је сматрао да струја која очекује политичке резултате од наклоности према Србији нестварно процењује своје могућности. Радић је још док је боравио у Петрограду писао брату Анти са прекором да се „у неким биљежкама приклонио Србима” при том истичући да „нас двоје хоћемо да оснујемо нову легију. Да без шале! Што Франк ради са Србима, то је лоповштина! Али што смо ми сви скупа радили, а ја понајвише, то је безумље!” Тако је Радић у време анексионе кризе напустио идеју сарадње са Србима.

Када је потреба Беча за процесом минула, пошто је Русија признала анексију, процес је завршен. Оптужени су били осуђени на свеукупну казну од 173 године робије, али су, већ следеће године, у новој политичкој ситуацији, помиловани.

Ускоро је у Бечу одржан процес сличан велеиздајничком. Био је то Фридрихов процес, који је на основу кривотворених докумената имао намеру да оптужи вође Хрватско – српске коалиције, Франа Супила и Светозара Прибићевића због примања новца од стране србијанске владе. Овај процес изазвао је велику пажњу европске јавности и дипломатије, а током њега су настале знатне промене у врху Хрватско – српске коалиције, у смислу одласка Франа Супила из Коалиције, а доласка Светозара Прибићевића на њено чело. И на овом процесу значајну улогу одиграо је Томаш Масарик. Он се појавио у улози сведока и на сведочењу је оптужио аустријску политику и аустријску дипломатију. Радић је тада са доста љубоморе у осуди Масарикова учешћа у Фридриховом процесу рекао: „Било би боље да се, мјесто да брани Србе, професор Масарик заинтересовао за судбином Словака у Мађарској.” Тако је Радић још једном јасно ставио до знања да када су у питању хрватски национални интереси никаква словенска узајамност не може, нити сме да им буде опрека.

Слично Радићу у то време се према Србима поставио и Миле Старчевић, који се већ био одвојио од Франкове Чисте странке права. О томе нам сведочи британски публициста и политичар Роберт Вилијам Сетон – Вотсон који је, као новинар, присуствовао велеиздајничком процесу и забележио да је „разговарао са Исом Кршњавијем који му је надуго говорио против Срба, а слично је о њима говорио и др. Миле Старчевић, али при томе није показивао ни најмању намјеру да их злоставља.” Због тога нас не треба чудити што је на лето 1909. године Радић покушао да пронађе начин да се договори са Милом Старчевићем по питању уједињења њихових странака и то након што је цело лето нападао Раухову владу, Франкову „слепарију” и неспособност и заблуде Коалиције. Радић је тада сматрао да „обје странке (оп. аут. – Хрватска пучка сељачка странка и Старчевићева странка права) ... непомирљиво побијају мађарско господство и свеколике мађарске тежње на хрватском тлу ... да се уставним путем што скорије прекине свака посебна политичка свеза Краљевине Хрватске са данашњом Угарском.” Због тога он је предлагао „да се обје странке потпуно стопе под заједничким именом.” Тако је Радић предложио да се уједињена странка зове Државноправна сељачка странка, да јој Старчевић буде председник, с тим да старчевићевци морају да промене свој однос према сељаштву. Ипак, до уједињења није дошло, јер Старчевић није могао, а ни хтео да прихвати „сељачко право” и „славенско братимство”. Радић је покушао да се „ради обнове домовине”, договори и са Напредном странком, али ни са њом није дошло до споразума ни до јединства, због њене „вјере и због Срба”, јер су напредњаци остали верни савезници српским самосталцима унутар Хрватско – српске коалиције. Тако је Радићева Сељачка странка упркос одбрани хрватских националних интереса у анексионој кризи, покушају да интернационализује хрватско питање у смислу оправдања анексије и припајања Босне и Херцеговине Хрватској, те својим напорима током 1909. године да постигне споразум са старчевићевцима и напредњацима, почетак 1910. године дочекала осамљена на хрватској политичкој сцени. Време анексионе кризе показало је на јасан начин да је Стјепан Радић био хрватски политичар изразитог националног одређења који је увек био спреман да се до краја бори за хрватске националне интересе, да следећи њих при-

хвата и одбацује политичке савезнике, али да при томе никада није ни помислио на ма који вид политичког или физичког насиља над противницима.

Закључак

За време свог школовања Стјепан Радић је дошао под утицај правашких идеја Анте Старчевића, али и југословенских идеја Штросмајера и Фрање Рачког, које је вешто спојио у неопходну словенску узајамност која је требала да помогне Хрватској у борби за федеративно преуређење Монархије у чијим би оквирима Хрватска требала да обухвата и Босну и Херцеговину. Када је проглашена анексија Босне и Херцеговине, Радић је устао у њену одбрану, јер је сматрао да тамо живи само хрватски народ и да су то хрватске државне и историјске земље. Да би појаснио ту своју констатацију, он је написао 1908. године брошуру „Живо хрватско право на Босну и Херцеговину”, у којој се држао хрватског државног права, правдајући анексију као чин који ће помоћи да се ојача словенски елемент у Аустро – Угарској и да се на тај начин повећа могућност њеног претварања у словенску монархију. При томе, треба имати на уму да Радић није веровао пре почетка Првог светског рата и у прво ратно време у могућност да Монархија пропадне. Он је веровао да припајање Босне Аустрој иде у прилог Хрватима, који тиме постају политички јачи у односу на Мађаре, у једном, федералистички преуређеном царству. За време анексије Радић је заузео непријатељски став према српским политичарима који су Босну и Херцеговину видели као српске земље, а народ који је тамо живео као српски народ. У својим новинама, брошури и говорима он је нападао Србе због тога, али никада није, као што је то био случај са франковцима, показао ни трунку намере да Србе било психички било физички због различитих ставова треба злостављати. Чим је анексија проглашена, Радић је, у циљу јачања хрватских позиција у словенском свету, подузео путовање од Прага, преко Петрограда, до Пољске, где је настојао да образложи и оправда своје ставове по питању анексије. Пошто у томе није успео, али је зато анексија прошла без већих трзавица у свету, вратио се у Хрватску где је покушао да оствари уједињење своје странке са Старчевићевом странком права, која је, у то

време, имала идентичан став према Србима. Међутим, покушај уједињења Хрватске пучке сељачке странке и Старчевићеве сељачке странке је пропао, а Радић је на почетку 1910. године остао изолован на хрватској политичкој сцени.

Извори и литература

Објевљена грађа

Богдан Кризман: *Кореспонденција Стјепана Радића*, 1 дио, Загреб 1973.

Стјепан Радић: *Писма из Русије*, у књизи *Хрватска свједочанства о Русији*, Загреб 1945.

Стенографски записници Сабора Краљевине Хрватске, Славоније, Далмације, петогодишта 1908-1913, св.1. година 1910, 1911.

Мемоари:

Стјепан Радић: *Политички списи*, Загреб 1971.

Периодика:

Дом (1908)

Обзор (1893)

Србобран (1907, 1908)

Српско коло (1908)

Историјске монографије и брошуре:

Љубица Вуковић-Тодоровић: *Свеславенство Стјепана Радића*, Београд 1940.

Стјепан Радић: *Живо хрватско право на Босну и Херцеговину*, Загреб 1908.

Стјепан Радић, Јосип Предавец, Фрањо Новљан: *Господарство – просвјета – политика*, Загреб 1910.

Стјепан Радић, Јосип Предавец, Анте Радић: *Федерализам наше Царевине и народно уједињење*, Загреб 1910.

Hugh and Christopher Seton – Watson: *The Making of a New Europe*, Seattle 1981.

Stjepan Radic and Annexation of Bosnia and Herzegovina (1907 – 1909)

Summary: At the turn of the 20th century, when Stjepan Radic entered the political arena, question of national unity and Slavic equality in the Habsburg monarchy were primary issues in Croatian politics. Radic's intellectual development was influenced by various people. The One of his mentors was Croatian leader on political scene, Ante Starcevic. He made a strong impression on young Radic, especially in the area of national struggle against everyone who denied that Bosnia and Herzegovina was a Croatian homeland. His Czech friends and professors also influenced his intellectual orientation, especially, Thomas Masaryk. But in a time of an annexation, Radic was one of those who opposed to Thomas Masaryk, because he gave a strong support to the Serbs. Radic was also a Pan Slav, but his Pan Slavism never took a pragmatic shape. In his policies toward the period of annexation of Bosnia and Herzegovina, Radic advocated a reorganization of the Empire from the dualist (Austro-Hungary) system into a federation. He also included in Croatia the whole Bosnia and Herzegovina up to the Drina river, and it was an ideal state to him. In 1908, Radic thought that if it will be create at ethnically pure Croatia, the Croats have come one step closer to the realisation of their geostrategical aims which concerne Bosnia and Herzegovina. Also, he made most of his activities during the time of annexation in Prague, Russia and Poland. This trip he use to take advantage of a situation into a Croatian benefits.

Key words: Stjepan Radic, annexation, Ante Starcevic, Bosnia and Herzegovina, Austro-Hungary, Croat-Serb Coalition, Croats, Serbs, Frank's Pure Party of Rights, High treason trial, Freedjung trial, Mile Starcevic.